

ANTICKÁ KNIHOVNA

EUTROPIUS
A
FESTUS
STRUČNÉ
DĚJINY
ŘÍMA

LXXVII

* * *

ARISTA
BASET
MAITREA

* * *

ANTICKÁ
KNIHOVNA
SV. 77

ANTICKÁ KNIHOVNA

EUTROPIUS
A
FESTUS

STRUČNÉ ŘÍMSKÉ
DĚJINY

SLAVNÉ OSOBNOSTI
MĚSTA ŘÍMA

Přeložila
Bohumila Mouchová

ARISTA
BASET
MAITREA

Translation © Bohumila Mouchová, 2008
Preface © Bohumila Mouchová, 2008
Cover and Layout © Karel Kárász, 2008
Czech edition © Arista and Baset and Maitrea, 2008

ISBN Arista 978-80-86410-55-5
ISBN Baset 978-80-7340-113-9
ISBN Maitrea 978-80-903761-8-2

TŘI ROZDÍLNÉ HISTORICKÉ PŘEHLEDY
ZE ČTVRTÉHO STOLETÍ

Čtvrté století bylo pro římskou biograficko-historickou prózu malého formátu a jeho závěr i pro historickou prózu v plném slova smyslu příznivým obdobím. Vznikala díla jak tradičního římského zaměření, tak i v křesťanském prostředí, některá dnes dochovaná v úplnosti, jiná jen zčásti. O nedochovaných se dozvídáme z různých zpráv nebo k nim vedou stopy, které po nich zůstaly v dílech dochovaných dodnes.

Do první poloviny 4. století se klade *Origo Constantini* – (Původ císaře Konstantina) a s otazníkem i dílko *De viris illustribus urbis Romae* (Slavné osobnosti města Říma). Do téhož období nebo na začátek druhé poloviny 4. století se řadí torzovitě zachované *Origo gentis Romanae* (Počátky dějin římského národa), nedochované *Císařské dějiny* se datují buď ještě do první nebo na začátek druhé poloviny téhož století. Tato díla pro nás zůstávají anonymní. S jistotou patří do druhé poloviny 4. století rozsahem nevelké, avšak zajímavé dílo Sexta Aurelia Victor nazývané v rukopisech *Historiae abbreviatae* (Stručné dějiny) a vydávané jako *Liber de Caesaribus* (Kniha o císařích), Eutropiovo *Breviarium ab urbe condita* (Stručný přehled římských dějin od založení Města) a Festovo *De breviario rerum gestarum populi Romani* (Krátký přehled dějin římského národa). Pravděpodobně až na konci téhož století vznikl soubor biografí *Historia Augusta* (Dějiny císařů) životopisy římských císařů a vzdorocísařů od Hadriana po Cara, Carina a Numeriana – stejně jako *Annales* Viria Nicomacha Flaviana, které se však nedochovaly. Teprve závěr století se vyznačuje návratem k historické tvorbě většího rozsahu, ale obsáhlé dílo *Res gestae* (Dějiny) vytvořil Řek Ammianus Marcellinus. Z jeho původních jednatřiceti knih se dochovaly šestnáctá až jednatřicátá.

Některá díla se kladou do 4. století, aniž lze určit, do které jeho části, jako je tomu s *Periochami* (Souhrny) z Liviova díla. V souvislosti s dílkem Slavné osobnosti města Říma se lze zmínit také o velmi stručném výtahu z díla Valeria Maxima (*Factorum ac dictorum memorabilium libri* – Knihy pamětihodných činů a výroků), autora 1. století, které nepatří do historické prózy, ale čerpá z ní látku k příběhům, na nichž ilustruje *virtutes* – ctnosti a *vitia* – nepravosti, a také o Ampeiově *Liber memorabilis* (Příručka znalostí vhodných k zapamatování), jejíž datace je navíc sporná – podle jedněch pochází dílko ze 4. století, jiní je datují už na konec 2. století.

Křesťansky zaměřená díla se v této oblasti také postupně rozmnožovala. Je tu Lactantiova kniha *De mortibus persecutorum* (O smrti pronásledovatelů), v níž autor promítl do hodnocení císařů jejich vztah ke křesťanství. Na sklonku století vychází stručné shrnutí církevních dějin od počátku světa do konce 4. století, které představuje *Chronica* Sulpicia Severa, překlad Eusebiovy *Církevních dějin* doplněný jejich překladatelem Tyranniem Rufinem a překlad Eusebiovy *Kroniky* z pera Hieronymova s jeho vlastními dodatky. Teprve v Hieronymově *Kronice* jsou *res Romanae* vtěleny do křesťanských dějin spásy a podány v pojetí, které se také uplatňuje v Orosiových *Dějinách proti pohanům* – *Historiae adversus paganos* z počátku 5. století.

Krátké historické přehledy mají v římském písemnictví svou delší tradici a ve 4. století mají výraznou paralelu také v tvorbě jiných latinských příruček, zejména jazykových. Jako by se najednou objevil hlad po vzdělání, byť jen zcela elementárním, a po alespoň orientačních vědomostech v určitých oblastech. Zatímco latinské gramatické příručky sloužily k udržování a pěstování jazyka, některá krátká historická díla chtěla kromě znalostí římských dějin uchovávat živé pově-

domí o historickém a kulturním poslání Říma i nastavovat zrcadlo jednání a chování vládcům v římském impériu.

Autory některých z nich byli sice senátoři, avšak jiného než bývalého typu. Byli činní na vysokých místech v císařské správě a byli buď pověřeni sepsáním takových krátkých spisů anebo vedeni svým vlastním rozhodnutím, jak tomu bylo asi u Sexta Aurelia Victora. K tomuto druhu historiografické produkce patřila stručnost, protože při větším rozsahu by ji okruh čtenářů, jimž byla určena, vůbec neabsorboval, ať už proto, že dával přednost jiné činnosti anebo jí byl pohlcen, nebo pro nevelké vzdělání a nepřilíš široký kulturní rozhled či pro nedostatek čtenářské trpělivosti. Množství zájemců o tato díla se zvětšilo zároveň s počtem úředních a vojenských činitelů v blízkém císařově okolí jak na Západě, tak na Východě, kteří při svém postavení potřebovali určité znalosti římské historie, protože mnozí z nich pocházeli z provincií a z takového sociálního prostředí, v němž je nezískali. Nevylučuje se ani, že některé příručky mohly sloužit jako školní učebnice.

Eutropiovo dílo má v rukopisech název *Breviarium*, *Breviarius*, ale – jak upozorňuje francouzský historik a editor pozdnělatinských historických děl Arnaud-Lindet – tento název nemusel být původní, protože dochovaný titul Eutropiova díla přetlumočeného ve 4. století do řečtiny je *Paianiuv překlad Eutropiových římských dějin*. Avšak název *Breviarium* známý z rukopisů je natolik vžitý, že se jej přidržíme.

Eutropius věnoval své dílo na konci roku 369 nebo na začátku následujícího roku císaři Valentovi, kterého si jeho starší bratr Valentinianus provolaný císařem v únoru roku 364 přibral ještě v březnu téhož roku za spoluvladaře. Císař Valens Eutropia zřejmě požádal o výklad důležitých událostí římských dějin od počátku do tehdejší doby. Jak se zmiňuje Ammianus Marcellinus, nebyl tento vladař dotčen vzdělá-

ním – *nec liberalibus studiis eruditus* (31,14,5) a potřeboval se tedy, stejně asi jako další velká skupina lidí z jeho okolí, poučit o římských dějinách způsobem co možná nejrychlejším, srozumitelným a snadným. Jak byl výsledek Eutropiova snažení hodnocen současníky, jak příštími generacemi, se pokusíme nastínit dále.

Kdo byl a čím byl Eutropius? V krátkém věnování *Breviaria* Valentovi je uvedena jeho hodnost *vir clarissimus* (v.c.). Tento titul byl po Diocletianových a Konstantinových reformách státní správy zprvu jediným pro vyšší císařské úředníky, ale od roku 365 k němu přibýly dva prestižnější *vir illustris* a *vir spectabilis*. V dedikaci díla císaři se Eutropius také označuje jako *magister memoriae*, tedy jako vysoký úředník císařské správy, který vedl rozsáhlou kancelář vyřizující písemnou agendu a archivující důležité císařské dokumenty. Pozice „*magister memoriae*“ byla před zmíněnými reformami velmi významná a je srovnávána s dnešní ministerskou, po zmíněných změnách však odpovídala již jen místu vysoce postaveného tajemníka. I když je údaj o tomto Eutropiově úřadě doložen pouze v jediném z dochovaných středověkých rukopisů jeho díla, kdežto ve všech ostatních chybí, zapadá uvedená funkce do Eutropiovy kariéry, která byla obdobná úřední dráze jiných osobností té doby. Dále Eutropius o sobě ještě sděluje, že se osobně účastnil vojenské výpravy císaře Iuliana proti Peršanům (10,16).

To jsou veškeré informace, které autor o sobě poskytl. K nim ještě přistupují zprávy jiných autorů, jichž je poměrně hodně, ale o nichž nelze vždy s naprostou jistotou tvrdit, že se vztahují k tvůrci *Breviaria*, protože může jít jen o náhodnou shodu jmen dvou různých osobností. Všechny tyto údaje hodnotila řada badatelů, v nové době pak zejména Ital Giorgio Bonamente, jehož názory jsou většinou přijímány a citovány.

V byzantském encyklopedickém slovníku Suda z 10. století je Eutropius charakterizován jako *Italos* a *sofistés*, tj. učitel rétoriky nebo dobrý znalec literatury, autor stručného výtahu římské historie psaného latinsky a jiných spisů. Tato zpráva se nepochybně vztahuje k našemu Eutropiovi. Avšak ani výraz *Italos* neznamena, že Itálie byla jeho rodnou zemí, ani z faktu, že Eutropius psal latinsky, nevyplývá, že latina byla jeho mateřštinou. Jazyk *Breviaria* souvisel nepochybně s adresátem díla císařem Valentem, který zřejmě neznal řečtinu, a dále s tím, že i jiná *breviaria* 4. století, ba dokonce i rozsáhlé historické dílo Ammiana Marcellina, jehož mateřštinou byla řečtina, jsou psána latinsky, a také se skutečností, že úředním jazykem té doby byla latina jak na Západě, tak na Východě.

Ostatní dochované zprávy o Eutropiovi však nejsou s naším autorem spojovány bez určitých pochyb. Podle nich je tento autor svázán s východním politickým a kulturním prostředím, do něhož dobře zapadají údaje o jeho životě a působení v dílech řeckých a latinských či latinsky píšících autorů 4. století: řeckého rétora Libania, křesťanského teologa Řehoře Naziánského, Symmacha, římského řečníka, konsula, prefekta města Říma, i historika Ammiana Marcellina a také vzdělaného byzantského historika Grégora Níkéfora z konce 14. a začátku 15. století. Na základě těchto zpráv se soudí, že Eutropius byl synovcem a žákem řeckého rétora Akakia z palestinského města Caesareie a pojily je, stejně jako Akakia, přátelské vztahy s Libaniem. Na východě vlastnil pozemky a tam také zastával úřady. V syrské Antiochei se roku 362 zřejmě setkal s císařem Iulianem, s nímž se pak zúčastnil zmíněné války s Peršany. Libanios se podle svých slov také obrátil na rétora a učitele filozofie Themistia s prosbou o pomoc Eutropiovi na začátku jeho úřední dráhy.

Eutropius byl patrně činný jako *magister epistularum* již na Constantiově dvoře a měl tehdy na starosti císařovu

úřední korespondenci se správci provincií týkající se soudní agendy a záležitostí civilní i vojenské sféry. Poté zřejmě zůstal i na dvoře císaře Iuliana. Za císaře Valenta se stal mezi lety 367 a 369 správcem provincie Kilikie, nato zastával roku 369/370 již zmíněný úřad *magistra memoriae* a pak ještě prokonsulát v provincii Asii roku 370 a 371. Tento plynulý úspěšný vzestup se však najednou zastavil. Pravděpodobné vysvětlení lze nalézt u Ammiana Marcellina, Libania a Symmachu. Symmachus se totiž na začátku dopisu datovaného do roku 378 stručně zmiňuje o tom, že Eutropius byl v období, kdy císař Gratianus usiloval po katastrofální porážce a smrti císaře Valenta u Adrianopole roku 378 o stabilizaci státu, zproštěn obvinění a může se cítit svobodným.

Ona vina zřejmě souvisela s nařčením, podle něhož se Eutropius měl podílet na spiknutí proti Valentovi organizovaném pohanskými intelektuálními kruhy, které měly v úmyslu navázat na Iulianův pokus o restauraci tradičního náboženského a filozofického myšlení a snažily se prosadit do čela římské říše podle nich jediného vhodného, byť jen v jejich okruhu známého Theodora, tajemníka na císařském dvoře, urozeného a vzdělaného muže původem z Galie. Z účasti na tomto spiknutí byl obviněn také Libanios, ale v procesu, který probíhal v souvislosti s odhalením tohoto spolčení za Valentovy přítomnosti v Antiochei, nebyla žádná vina prokázána ani Libaniově, ani Eutropiovi, který tehdy spravoval provincii Asii. Velmi aktivně se podle Libania i Ammiana Marcellina podílel na odhalování viníků jistý Festus či Festinus, o němž uslyšíme dále.

Další informace o Eutropiovi přináší jiné Symmachovy listy, které svědčí o společných kulturních zájmech těchto osobností i o tom, že Eutropius několikrát navštívil Řím.

Patrně už roku 379, tedy brzy poté, co byl zbaven nařčení, a zároveň od doby, kdy se stal ve východní části impéria au-

gustem Theodosius, dohlíží Eutropius jako *comes rerum privatarum* na správu císařova majetku a na císařskou pokladnu a následujícího roku se stává *praefectus praetorio*, nejvyšším správním úředníkem v Illyrské prefektuře. Během určité části této prefektury je dosvědčena jeho přítomnost v Konstantinopoli. Vrcholem Eutropiovy úřední kariéry byl řádný konsulát, který zastával roku 387 spolu s císařem Valentinianem II.

Často se uvažuje o tom, jaký byl Eutropiův vztah ke křesťanství. Sám Eutropius se o křesťanech zmiňuje pouze jednou, při líčení vlády císaře Iuliana. Medailónek tohoto císaře má sice jisté panegyrické prvky, ale celkově je přece jen vyvážený. Když se v něm Eutropius dotkl Iulianova vztahu ke křesťanům, poznamenal, že císař „křesťany pronásledoval tvrdě, ne však krvavě“ (10,16). Tato slova vyznívají zčásti kriticky, ale obsahují i ohrazení vůči přílišné kritice na císařovu adresu. O ostatních pronásledováních křesťanů se Eutropius nezmiňuje. Mnohem výmluvnější je však celkové Eutropiovo mlčení o křesťanství, jako by to nebyl zásadní polarizující jev tehdejší společnosti, a je tedy zřejmé, že křesťanství bylo tématem stojícím mimo jeho vnitřní život, který byl postaven na tradičních základech. Zřejmě proto se Eutropius také vůbec nezmiňuje o Konstantinově náboženské politice. Je však také možné, že nechtěl vyostřovat tehdejší ideologické spory a konflikty. To, že Eutropius byl „pohan“, výslovně uvádí až zmíněný byzantský historik Grégoras Níkéforos.

Eutropiovo *Breviarium* obsahuje deset velmi krátkých knih a zahrnuje římské dějiny od legendárních počátků až ke smrti císaře Ioviana roku 364 a nástupu Valentiniana a Valenta, o nichž Eutropius již v souladu se zásadami antické historiografie nepojednává, protože na žijící vladaře se podle tehdejších zvyklostí píše panegyriky.

Již první slova Eutropiova vyprávění o římských dějinách nebyla zvolena náhodně a celá úvodní věta se může postavit

po bok úvodům mnohem významnějších historiků: „*Romanum imperium, quo neque ab exordio ullum fere minus neque incrementis toto orbe amplius humana potest memoria recordari* – Římské impérium, nad něž, pokud sahá lidská paměť, v celém světě nelze nalézt téměř nic menšího v počátcích a většího v době rozmachu ...“ Celé dílo zahrnuje jedenáct set osmnáct let římských dějin. V prvních šesti knihách se Eutropius zabývá římskou královskou dobou a dějinami římské republiky až do Caesarovy smrti. V této části především září krátkost páté knihy věnované pouze dvaceti šesti letům v dějinách republiky, zatímco ostatní knihy zahrnují delší časové úseky římských dějin. Období císařství je věnována sedmá až desátá kniha, přičemž sedmá je vyhrazena císařům julsko-klaudivské dynastie, císařům roku 69 a flaviovské dynastie, osmá až desátá následujícím císařům až k Iovianovi. Nejprve je při líčení římských dějin pořadajícím prvkem chronologická posloupnost vlády jednotlivých králů, v době římské republiky jsou důležité události jejich dějin zaznamenávány v rámci jednotlivých konsulátů, ale přitom se postupně čím dál více do popředí dostávají velké osobnosti, jimž Eutropius věnuje stále větší místo a pozornost. Tak je tomu s Pompeiovými válečnými akcemi, Caesarovými činy, jeho diktaturou a zavražděním i s válkami, které se poté rozpoutaly a vedly až ke vzniku Augustova principátu. Období císařů je pojato jako chronologicky řazený sled biografických medailonů, odlišujících se rozsahem podle délky vlády císaře i podle jeho významu a obsahujících jak prvky popisné, tak i narativní. V dějinném úseku počínajícím Diocletianovou tetrarchií Eutropius vzhledem k většímu počtu vladařů již nepovažoval za vhodné a možné mechanicky dodržovat chronologickou posloupnost portrétů, takže je propojuje.

Pro dobu královskou a dobu římské republiky Eutropius zřejmě použil jako hlavní prameny *Římské dějiny* Tita Livia,

zčásti už ovšem ve výtazích, pro císařské období Suetoniovy *Životopisy dvanácti císařů* a zejména pak nedochované *Císařské dějiny*. Na existenci tohoto pramene se usuzuje na základě srovnání tří děl 4. století: *Stručných dějin* Sexta Aurelia Victoria, Eutropiova *Breviaria* a souboru biografii císařů a uzurpátorů *Historia Augusta*. Zahrnoval, jak se předpokládá, římské dějiny počínaje Augustem a konče buď smrtí císaře Konstantina roku 337, nebo rokem 357, kdy císař Iulianus porazil Alamany u Štrasburku. Kromě těchto hlavních pramenů Eutropius asi použil další doplňkové, mezi nimi *Res Gestae Divi Augusti* (Činy božského Augusta).

Historické prameny posloužily Eutropiovi jako nezbytný podklad, který však přejímal s určitým záměrem a cílem. Jakkoli jsou jeho přehledné dějiny stručné, zdaleka nepředstavují jen souhrn faktů, nýbrž je to dílko poměrně ucelené a má zřetelné zaměření. Vzniklo poté, když Valens skončil vojenské tažení proti Gótům vedeným Athanarichem a po triumfu nad nimi roku 369 přijal čestné označení Gótský, v době, v níž se přiostrily vztahy na Východě s Persií kvůli Arménii. Perský král Sapor II. napadl tento nárazníkový stát, v němž se střetávaly zájmy římské a perské, ale nedostal jej zcela pod svou kontrolu, protože Římané do uspořádání tamějších poměrů zasáhli, což Sapor pokládal za porušení uzavřeného míru, a proto pokračoval ve válečných akcích. V napjaté situaci, kdy se aktivovalo protiperské smýšlení a sílila římská touha zvrátit výsledky Iovianova ujednání z roku 363, požádal císař Eutropia o napsání stručných římských dějin. Eutropius nesl podmínky Iovianova míru velmi těžce a své pocity dal otevřeně najevo, když je charakterizoval (10,17). Že nejde jen o osobní Eutropiovo stanovisko, ukazuje i zoufalá a rozhořčená reakce Ammiana Marcellina (25,9,9–11), která je Eutropiově tak blízká, že je zřejmé, že takto byl tento Římu krajně nepříznivý mír posuzován všeobecně. Není

tedy třeba ani pomýšlet na to, že Eutropiovo hodnocení ovlivnilo Ammiana, i když ani to není vyloučeno.

Přesvědčení, že je nutné všemožně a stále udržovat římskou imperiální převahu, je zřetelné nejen v závěru Eutropiova díla, které se z principu zabývá více válečnými konflikty než životem v míru. Tento aspekt se promítá i do hodnocení římských císařů a je to jeden z úhlů pohledu, na jehož základě je mezi císaři vysoce hodnocen Augustus a vynášen Traianus, za něhož dosáhlo římské impérium největší rozlohy.

Vedle obhajoby římského světa a jeho expanze je u Eutropia zřetelná také výrazná prosenátní tendence. Přestože nevyrostl v tradiční senátorské rodině – jeho úřední dráha je kariérou jedince pocházejícího ze zámožnější střední vrstvy kuriálů, tj. členů městských rad – a zřejmě protože hodnosti senátora dosáhl svým postavením, hájil v celém svém díle přesvědčeně zájmy senátní aristokracie. Při líčení dějin římské republiky se zmínil o senátu o něco více než třicetkrát, ale jen jednou v málo příznivém světle v souvislosti s hlubokou minulostí, se secesí lidu (1,13). Činnost bratří Grakchů a pokusy dalších reformátorů zcela pomínil, přál Sullovi a oproti Mariovi vyzdvihoval aristokrata Metella jako velitele ve válce s Iugurthou a Catula ve válce s Kimbry. Ani Caesar neunikl jeho kritice ze senátorských pozic, takže jeho obraz není lichotivý vzhledem k Caesarově chování vůči senátu i proto, že rozpoutal občanskou válku, a Eutropius před ním dává přednost Pompeiovi a také Brutovi.

Rovněž u císařů si Eutropius všímal jejich vztahu k senátu, protože se – podobně jako autoři jiných děl – snažil u vládnoucího císaře Valenta vyvolat představu, že správný císař udržuje se senátem dobré vztahy. Důsledně věnoval při charakteristice císaře pozornost konsekraci, tj. posmrtnému prohlášení bohem, protože návrh na tento akt byl výsadou sená-

tu a odměnou dobrému císaři. Tě se tudíž nedostalo Tiberiovi, Caligulovi, Neronovi, císařům roku 69 – Galbovi, Othonovi, Vitelliovi –, z Flaviovců Domitianovi, dále synu Marka Aurelia Commodovi, ze Severovců Getovi, ale v tomto posledním případě se tak stalo nepochybně jen proto, že Geta byl zavražděn svým bratrem a proti rozhodnutí Caracally se senát za jeho života nemohl postavit. Hadrianovi senát tuto poctu odmítal přiznat, ale její navrhovatel, Hadrianův nástupce Antoninus Pius, nakonec přes jednomyslný a výrazný odpor senátorů dosáhl svého, protože na návrhu trval a neustoupil (8,7).

Eutropius se také snažil vzbudit v císaři Valentovi přesvědčení, že vždy byly žádoucí harmonické vztahy mezi senátem a armádou, zvláště pak co se týče volby císaře vojskem a jejího schvalování v senátě. Není však netendenční. Tvrdí totiž, že Maximinus byl roku 235 prvním císařem provolaným legiemi, aniž byl senátorem a aniž byl schválen senátem. Avšak tato zpráva je alespoň zčásti nepravdivá, protože už roku 218 povolalo vojsko císařem příslušníka jezdeckého stavu Macrina, který také nebyl v době svolání senátorem. Eutropius u Maximina ještě nadto zřejmě záměrně zamlčel, že senát jeho výběr vojskem přece jen schválil, protože Sextus Aurelius Victor ve svých dějinách tento fakt uvádí (24,11), takže i Eutropius jej v pramenech také nepochybně našel. V Eutropiových očích byl senát nejinak než v očích jiných významných příslušníků této instituce zcela jedinečný, byl spojen s římským impériem a jeho existencí, byl tak jedinečný, že o ustavení druhého senátu v Konstantinopoli Eutropius pomlčel, protože už pouhá zmínka o založení Konstantinopole jako soupeře Říma byla pro něj dostatečně hořká, a proto je tak nepatrná.

Roli senátu v římské historii však Eutropius zdůrazňuje také proto, že Valentův bratr Valentinianus senátorům očivid-

ně nepřál. Vždyť za jeho vlády byli vyznamenáni konsulátem pouze dva senátoři, zato získali vliv vojenští velitelé, protože sedmi z nich, z toho čtyřem barbarům, se této pocty dostalo. Valentinianus dokonce nařídil, že senátoři mohou být při vyšetřování mučeni, a na jeho příkaz úřadoval v Římě místo prefekta jeho rodák Maximinus, jemuž dal k ruce „jakéhosi pannonského lotra vykrádajícího hroby, z jehož zvířecí tlamy páchla ukrutnost a který jako šelma bažil po lidské krvi neméně než Maximinus“, jak píše Ammianus Marcellinus (28, 1,12). V takové atmosféře se senát cítil ohrožen, a právě proto Eutropius tolik vyzdvihoval jeho historickou úlohu v dějinách římského císařství. A Eutropius pocit ohrožení silně sdílel.

Vlastností, která podle Eutropia hraje u císaře ústřední roli, je *civilitas*. Toto hodnocení, jak ukázal francouzský badatel Stéphane Ratti, má u Eutropia nejen etický, ale také sociálně-politický rozměr, který je rozhodující. *Princeps civilis* se neuzavírá před veřejností maje na paměti, že i on byl *privatus*. *Civilitas* není jen pouhá vládnost nebo laskavost, nýbrž v první řadě císařův respekt k okolí a ohleduplné, korektní chování k němu. Císař tudíž nedává najevo povýšenost v jednání, i když je jeho postavení mimořádné a nadřazené. Nelze ovšem zapomínat na to, že Eutropiovi jde v první řadě o vztah císaře k senátorům, v některých případech k blízkému okolí. *Civilitas* přisuzuje Eutropius řadě císařů: Augustovi, Titovi, Nervovi, Traianovi, Quintillovi, Probovi, Iulianovi i Iovianovi. U Marka Aurelia ji vyjadřuje tak, že říká, že tento císař „nikterak nedával najevo nadřazenost svého císařského postavení“ (8,12), a Claudiovi ji přiznává jen do určité míry (7,13).

Opakem *civilitas* je nadřazenost, povýšenost, despotismus spojený s krutostí a jinými excesy, které Eutropius vidí u jiné řady císařů: Tiberia, Caliguly, Nerona, Vitellia, Domitiana, Lu-

cia Vera, Caracally, Victorina, Aureliana, Maximiana, Nepotiana a Galla. Za nejhorší mezi císaři pokládá Eutropius Tiberia, Caligulu a Domitiana pro jejich krutost, lakotu a mravní nevázanost. Toto hodnocení je však zřejmě ovlivněno i Eutropiovým pramenem, Suetoniem, u něhož jsou tito tři císařové hodnoceni podobně velmi nepříznivě. K dobrému císaři patří podle Eutropiových představ také umírněnost i štedrost a ohleduplný vztah k přátelům a blízkému okolí. Je také nezbytné, aby jej provázelo štěstí – *felicitas*, které není náhodné, nýbrž stojí při těch, kdo si je zaslouží. Mezi jednoznačně dobré, vzorové císaře patří Augustus a Traianus, jejichž rozsahem delší medailony se vyznačují výraznými panegyrickými rysy.

Eutropius si však nevšímá pouze těchto zmíněných témat. V jeho dílku, zejména při líčení dějin římské republiky, nacházíme roztroušeny římské perličky a perly zdobící osobnosti rané či pozdější doby. A tak se dočítáme o Cincinnatovi, který přijal svůj úkol, když oral svých několik jiter půdy, úspěšně jej vykonal a vrátil se k hospodaření, o zásadovém Regulovi, který neporušil dané slovo a vrátil se do Kartága na smrt, o Fabriciovi, o němž řekl král Pyrrhos: „Tak, to je ten Fabricius, který se dá svést ze správné cesty obtížněji než samo slunce“ (2,14), a zejména o výjimečnosti Scipiona, vítěze nad Hannibalem, o němž Eutropius napsal, když jej Římané v jeho čtyřiaadvaceti letech vyslali do Hispánie: „Byl to patrně nejvýznamnější Říman jak své, tak i pozdější doby“ (3,15). Těmito zpravidla velmi kratičkými epizodami provázenými i hodnotícími poznámkami připomínal Eutropius jakoby letmým dotekem římské vzory, o nichž Římané věděli mnohem více z vyprávění, ze školy a z četby a které měly zapůsobit i na císaře.

Období římského císařství však bylo Eutropiovi beze sporu bližší, neboť jeho zájem se soustřeďoval na císaře – dobyvatele a udržovatele politické moci na území římské říše

v zděděných hranicích, korektního vůči všem a nejvíce vůči senátorům a přátelům. Císaři a jeho okolí dává návod k jednání, i když to v úvodních slovech nemůže přiznat. Co vedlo Eutropia k jeho názorům, se sice můžeme jen dohadovat, ale nejspíše to bylo nezviklané, tradicí předávané vnitřní přesvědčení, že římský svět, v němž žil, představuje jistotu prověřenou staletími, kterou je třeba chránit a uchovat.

Eutropiovi záleželo nejen na obsahu sdělení, ale i na způsobu, jak je podává. Celý text se vyznačuje přiměřenou přehledností a uspořádaností a – jak si císař přál – stručností. Eutropius vytváří nepříliš rozsáhlé tematické celky, které jsou od sebe jasně a zřetelně oddělené. Zvolený postup je převážně, ne však výhradně informační. Eutropius dává přednost krátkým větám a kratším, nepříliš složitým souvětím. Věnuje-li se otázce, faktu, zejména pak osobnosti, jejichž význam chce vyzvednout, dovede tak učinit také bohatší větnou a souvětňovou stavbou a příslušnými stylistickými prostředky. Jeho snaze dosáhnout stručnosti vyhovují častá bezespoječná připojení větných členů a vět i častá apozice a, jak je tomu v latinské historické próze běžné, hojně participiální vazby. Avšak vzhledem k tomu, že Eutropius podává pouze přehled dějinných událostí, kupí často pasivní vazby, jichž je více v pasážích týkajících se období republiky než císařství, protože císař, na nějž Eutropius zaměřuje pozornost, vystupuje většinou v roli aktivního činitele.

Hodnotíme-li význam Eutropiova díla, lze připomenout, že o jeho užitečnosti a úspěšnosti svědčí překlady do řečtiny, z nichž jeden vznikl už za Eutropiova života a pořídil jej Paianios, rodák z Antiocheie, žák Akakia a Libania, snad i Eutropiův spolužák u Akakia, poté studující práv v Berytu, který se pak pohyboval na dvoře v Konstantinopoli. V době, kdy překládal *Breviarium*, působil jako právník v Palestině. Fragmenty dalšího, stylisticky propracovanějšího přetlumo-

čení pocházejí ze 6. století a stopy třetího překladu jsou zachyceny v 8. století.

O tom, že se Eutropiovo dílo shledalo s odezvou, svědčí počet autorů, kteří z něho vydatně čerpali. Byli to Orosius, Hieronymus, styčné body existují mezi Eutropiem a *Historií Augustou* i *Epitome de Caesaribus* (Výtahem o císařích), který vznikl až na počátku 5. století. Znat je mohl i Augustinus, četli jej Polemius Silvius v 5. a Cassiodorus v 6. století, paralely s Eutropiem jsou v Isidorovi v 7. i v Bedovi v 7./8. století. O rozšíření Eutropia ve středověku částečně vypovídá relativně velké množství rukopisů, přičemž nejstarší dochovaný rukopis se datuje do 9. století.

Ve středověku byl Eutropius často čten jako součást díla pozdějšího autora, Lombardžana Paula Diacona, který v 9. století jeho dílo použil jako základu svých římských dějin *Historia Romana* o šestnácti knihách. Impuls k jejich vzniku vzešel od Adalbergu z Beneventa, kterou neuspokojila četba Eutropiova díla. Když si tato vévodkyně Paulovi Diaconovi postěžovala, že Eutropiovo dílo je krátké a není v něm zmínky o křesťanství, rozhodl se, že Eutropia jednak doplní o údaje z Orosia, Hieronyma, Iordana a dalších autorů a jednak dovede římské dějiny až do roku 552. Později však potkal jeho dílo stejný osud, když je okolo roku 1000 Landolfus Sagax doplnil, zvětšil počet knih z šestnácti na dvacet šest a dějiny do táhl až do 9. století.

V nové době se vyskytly názory, že Eutropiovo *Breviarium* je dílem dosvědčujícím úpadek tvůrčích sil doby, v níž bylo napsáno. Na toto hodnocení lze odpovědět tak, že Eutropius byl vyzván k napsání stručných dějin a ty mohou stěží být koncipovány jako průlomové dílo. Třebaže *Breviarium* nesvědčí o vysoké vzdělanostní úrovni zadavatele, tehdejšího vladaře římského impéria, ani o po výtce intelektuálním prostředí, v němž se uplatňovalo, podávalo a šířilo základní

informace spojené se srozumitelným poselstvím, zejména při líčení císařského období, nadto podané způsobem odpovídajícím funkci, kterou mělo mít.

Knihtiskem vyšlo poprvé v Římě roku 1471 v podobě jiné než původní, a to jako součást zmíněného komplexu *Historia Romana*, který vytvořil Paulus Diaconus. Takto je vydal i Řehoř Hrubý z Jelení v Basileji roku 1532 *in officina Frobeniana*, takže kniha v jeho edici je mnohem obsáhlejší než dnešní vydání. Teprve Egnatiovi v Benátkách (1516 a 1521) a Schonhovenovi v Basileji (1545 nebo 1546, 1552) je připisována zásadní zásluha o očištění Eutropiova textu od pozdějších dodatků. A. Schonhoven v předmluvě datované do roku 1545 napsal, že nechce čtenáři předkládat *Paulina pro Eutropianis*, a proto použil při edici rukopis obsahující Eutropiův text nerozšířený o doplňky. Totéž učinil roku 1553 Elias Vinetus, který měl k dispozici dnes ztracený rukopis Burdigalensis. Snahy vydat originálního Eutropia však existovaly i na jiných místech v Evropě, jak o tom svědčí již edice z roku 1510 u J. Hallera v Krakově, kterou pořídil Michael Coccinius (Köchlin). Útlá knížka obsahuje méně pozdějších přídavků, takže například desátá, poslední Eutropiova kniha má ve srovnání s dnešními edicemi navíc asi jen deset řádků textu.

Rukopisy vlastního Eutropiova díla bez dodatků ve středověku stále existovaly, přičemž nejstarší z nich je dochovaný Gothanus I, 101 pocházející z 9. století. První vydavatelé původního Eutropia byli při srovnání s Paulovou verzí pro Adalbergu překvapeni jednoduchostí a kompaktností Eutropiova dílka, která odpovídá jeho účelu, stejně tak, jako je i dnes příjemně překvapen každý, pokud provede toto srovnání, které vyznívá jednoznačně v Eutropiův prospěch.

V současné a nedávné době zaznamenal Eutropius větší zájem vydavatelů a překladatelů i komentátorů, jak o tom

svědčí výběr nejdůležitějších vydání a překladů v ediční poznámce.

* * *

Autorem jiného, mnohem kratšího *Breviaria* než je Eutropiovo, je Rufus nebo Rufius Festus. V jednom z rukopisů má název jeho díla podobu *De breviario rerum gestarum populi Romani* (Krátký přehled dějin římského národa). Festus věnuje svůj Krátký přehled o rozšiřování římského impéria také císaři, jenže jeho jméno neuvádí ani v úvodu ani v závěru ani na dalších dvou místech, na nichž se k němu přímo obrací. Podle cíle, který tento spisek hlavně ve své druhé polovině sleduje, byl jeho adresátem císař Valens, jehož jméno se objevuje v explicitu jednoho ze středověkých rukopisů ze 7. století. O to, aby odpověď na otázku, kterému císaři byl přehled věnován, nebyla snadná, se postaralo pět dalších středověkých rukopisů, jež jsou však opisy rukopisu jednoho a v nichž je uvedeno jméno císaře Valentiniana, Valentova bratra a spoluvladaře. Poslední editor Festova dílka Arnaud-Lindet řeší tuto komplikaci tak, že mezi rukopisy rozeznává dvě skupiny, přičemž jedna byla opsána z rukopisu věnovaného Valentovi, druhá Valentinianovi.

Breviarium bylo napsáno po červnu roku 363, tj. poté, co císař Iovianus uzavřel s Peršany mír, s nímž se Římané nechtěli smířit. Protože se Festus v závěru svého dílka zmiňuje o vítězství nad Góty, a to může být jen narážka na smlouvu mezi Valentem a gótským Athanarichem z roku 369, je tento rok považován za terminus post quem. Tento časový mezník podporuje okolnost, že ve výčtu římských teritorií v Británii není uvedena provincie Valentia, pojmenovaná takto po císaři Valentinianovi, kterou Římané znovu získali roku 369. Pro některé badatele není tento argument přesvědčivý a anglický badatel T. D. Barnes se snaží dokázat, že Festův přehled provincií zrcadlí jejich stav kolem roku 364.

Nesporné je pouze to, že *Breviarium* bylo sepsáno před Valentovým tažením na Východ. Císař, jak je známo, opustil své stanoviště v Marcianopoli v Dolní Moesii (dn. Reka Devnja západně od Varny v Bulharsku) na jaře 370 a vydal se přes syrskou Antiocheiu do Hierapole v Eufratské provincii. Na zimu se vrátil do Konstantinopole a následujícího roku se vypravilo římské vojsko proti perskému králi Saporovi II. A tak se terminus post quem 369 nebo rok 370 přece jen dostává znovu do hry.

Ze závěru samotného *Breviaria* je zřejmé, že Festus se pokládá za staršího muže, než je Valens. Není však jasné, jaký věk naznačují Festova slova *aevo gravior* – postarší (kap. 30). Arnaud-Lindet má za to, že Festus je o generaci starší než Valens. Vzhledem k tomu, že se napsání *Breviaria* datuje do roku 369 nebo 370, pak by císař, narozený kolem roku 328, měl ve zmíněném roce asi 41 nebo 42 let. Je sice pravděpodobné, že Festus byl starší než Valens, že by však věkový rozdíl obnášel jednu generaci, to z jeho slov zcela jednoznačně nevyplývá.

Festus si kromě toho v závěru svého přehledu troufá plánovat další literární činnost, takže slova *aevo gravior* nesvědčí o vysokém věku, i kdyby se tento plán pokládal za topos.

Méně skeptičtí badatelé, než jsou W. den Boer, M.–P. Arnaud-Lindet nebo B. Baldwin, ztotožňují autora tohoto *Breviaria* s Festem, o němž píše historik Ammianus Marcellinus, rétor Libanios, řecký filozof, rétor a historik Eunapios (asi 345–420) a historik Zósimos (2. polovina 5. a začátek 6. století). Byl nízkého původu z Tridentu v Raetii, stal se obhájcem, byl konsulárem v provincii Sýrii (368 nebo 365), později zastával u císaře Valenta úřad magistra memoriae a v letech 372 až 378 byl prokonsulem provincie Asie. Oba dva poslední úřady zastával po Eutropiovi. Po Valentově smrti však ztratil u císařského dvora veškerou přízeň a očistil se až u Theodosia.

Festův úřad magistra memoriae potvrzuje i incipit jednoho z rukopisů z 9. stol.: „Začíná Breviarium Festa, slovního muže a magistra memoriae ...“. V tomto rukopise je také zaznamenáno věnování Eutropiova díla císaři Valentovi, aniž však následuje dílo samo. Protože je v dedikaci uvedena Eutropiova hodnost *magister memoriae*, domnívají se někteří badatelé, že opisovač Festova rukopisu se inspiroval právě zde a přisoudil Festovi tutéž hodnost, jakou měl Eutropius. Ať už tento závěr přijmeme nebo spíše považujeme za poněkud vykonstruovaný, rukopisy Festova dílka dosvědčují, že Festus měl stejně jako Eutropius stavovský titul *v(ir) c(larissimus)*.

Ten Festus, o němž se zmiňují výše uvedení antičtí spisovatelé, byl přítelem oné již zmíněné a nechvalně proslulé postavy, Maximina, prefekta zásobování, vikaria v Římě a prefekta Gallské prefektury v letech 371–376, který se v Římě dopustil mnoha krvavých excesů a byl nakonec za Valentianova nástupce císaře Gratiana popraven. A právě tento Maximinus Festově kariéře napomohl. Podle Ammiana Marcelina měl sice Festus původně výhrady k nezákonné svévoli tohoto vysokého hodnostáře, ale když viděl jeho strmou kariéru, podlehl vidině podobného vzestupu.

Vystupoval více než horlivě při procesech v syrské Antiochei, o nichž byla zmínka v souvislosti s Eutropiem. Místem popravy v Antiochei odsouzeného filozofa Maxima, učitele císaře Iuliana, a jevištěm dalších procesů se pak stal Efesos, centrum Festem spravované provincie Malé Asie. Při těchto procesech šlo jednak o potrestání obviněných z úkladů o život císaře Valenta, jednak o stíhání takových magických praktik, jejichž cílem bylo zjišťování vůle bohů, i takových, které se týkaly každodenního života, jako zahánění nemocí a neduhů nebo sestavování horoskopů.

Poněvadž se Festus podílel na likvidaci těch, kteří magické

praktiky prováděli, usuzuje se, že magii potíral jako rigorózní křesťan. Do takové konstrukce však nezapadají zprávy o závěru Festova života v roce 380. Podle Eunapia se toho roku Festus rozhodl oslavit již zmíněné zproštění své viny hostinou, na niž pozval významné hodnostáře a vysokou společnost. Předtím se, jak líčí Eunapios, odebral do chrámu bohyně Nemesis s úmyslem vykonat obřady, které by ho zbavily mučivých snů, v nichž ho pronásledovala jeho oběť filozof Maximos. Při odchodu však padl na chrámových schodech mrtev. Tak alespoň s určitou dávkou zadostiučinění popisuje Festův konec Eunapios. Na základě Ammianova svědectví také víme o jiné Festově nedůslednosti, která se navíc týká právě magie. Svolil totiž, jak píše Ammianus Marcellinus, k jejímu užití ve vlastní rodině k vyléčení své dcery, ale vykonavatelku magie potrestal smrtí. Obě tyto epizody z Festova života napovídají, že Festovo chování a jednání bylo rozporuplné a účelové.

Proti tomu, že autor *Breviaria* byl křesťan, se především stavějí ti badatelé, kteří vycházejí z charakteru samotného Festova dílka, protože křesťanský světový názor se v něm nikterak neprojevuje, naopak jsou zde formulace a náznaky, které ukazují na Festovo zakotvení v tradičním myšlení. Císař Severus Alexander byl podle Festa jakoby jakýmsi osudem zrozen k záhubě perského národa (kap. 22). Na osud se Festus odvolává také u Valeriana (*fortuna*; kap. 23) a vítězství císaře Cara bylo podle něho v božských očích příliš velké, vyvolávající závist a rozhořčení nebes (kap. 24), tedy typická *hybris*. A není tedy divu, že jedna skupina rukopisů datovaná do 9. –12. století tuto pasáž zkrátila tak, že z ní nakonec zůstalo pouze konstatování, že „vítězství císaře Cara nad Peršany bylo příliš velké“. Předmětem dohadů byla v této souvislosti také závěrečná věta Festova *Breviaria* (kap. 30), ale ta, jak ukázal B. Baldwin, nevyovídá ani o rozdílné nábo-

ženské orientaci autorově a císařově, jak se dříve soudilo, ani o jejich stejné víře.

Když tedy císař Valens Festa vyzval k napsání dílka, napsal je vyzvaný tradičním způsobem a císař je patrně přijal tak, jako přijal Eutropiovo dílo psané zcela v tradičním duchu.

I když vzdor všemu, co bylo řečeno, nelze tvrdit s úplnou jistotou, že autor *Breviaria* a vysoký úředník jsou jedna a táž osobnost, je míra pravděpodobnosti jejich ztotožnění dost vysoká a není málo významných badatelů, kteří tuto totožnost přijímají.

Zatímco identifikace Festa je spojena s pochybnostmi, cíl a funkce *Breviaria* jsou tak zřejmé, že nevyvolaly žádné dohady. Císař si přál stručné dílo a Festus, jak výslovně zdůraznil v úvodu, mu rád vyhověl (kap. 1). V úvodních kapitolách se zmiňuje o trvání římské říše, o periodizaci římských dějin (kap. 2) a podává v kostce shrnutí o chronologickém průběhu římské expanze v době královské, republikánské a za císařství na Západě, na Balkáně a v Asii zčásti vskutku tak, jak ohlašoval, tj. téměř po způsobu účetních. Po tomto svého druhu registračním záznamu následuje blok kapitol (kap. 4–9) s popisem postupného rozšiřování římského impéria a vzniku jednotlivých provincií v západní části impéria. Úvod 4. kapitoly nemohl být stručnější: „Dále se popisuje, v jakém časovém pořadí římský stát nabýval jednotlivé provincie.“ Od 10. kapitoly jsou na řadě provincie v Malé Asii a na Východě včetně Egypta. Popis této oblasti má také vlastní, tentokrát delší úvod, v němž se Festus obrací na císaře: „Nyní podám výklad o východní části a celém Orientu, o provinciích ležících v blízkosti vycházejícího slunce i o tom, kdo je dobyl, abys Ty nad nimi mohl vládnout, aby tak byla ještě více povzbuzena tvoje ušlechtilá snaha zvětšit jejich počet.“ Rozšiřování impéria ve východní části je sledováno zprvu chronologicky, ale po krátkém přechodu je tento prin-

cip opuštěn a dána přednost geografickému (12,1). Zatímco výčet západních provincií byl nutný proto, aby východní nebyly vytrženy z celkového kontextu římského dobývání světa, je Východ vlastním předmětem císařova i Festova zájmu, který se v této oblasti soustřeďuje především na historii bojů Římanů s Parthy a Peršany: „Slavný císaři, já vím, kam se teď upíná Tvůj zájem. Nepochybně se tážeš, kolikrát se skřížily zbraně Babylónie a Římanů a kolikrát proti sobě bojovaly šípy s kopími. Vypočítám tedy stručně výsledky těch válek. Uvidíš, že nepřátelé se radovali z několika vítězství, která dosáhli Istí, a potvrdíš, že Římané naproti tomu vždy zvítězili skutečnou statečností.“ (kap. 15). Na konci *Breviaria* je krátký závěr rovnocenný stručnému úvodu.

Kdežto anexe jednotlivých území v západní části impéria probíhala ve Festově podání spíše hladce, v druhé části *Breviaria* představuje Festus nejen úspěšná, ale i velmi neúspěšná východní tažení jak v době římské republiky, tak především za římského císařství. Jeho cílem je přitom ukázat rozmnožitele říše jako následováním hodné vzory a zatratit ty, kteří vyklízeli pozice, couvali před nepřítelem a nesnažili se případný nezdar odčinit. Z doby římské republiky jsou vyzdviženy především východní úspěchy Gnaea Pompeia, v císařské době urovnal poměry na Východě v souladu s majetatem římského národa Augustův vnuk Gaius Iulius, válečné úspěchy sklízeli Traianus a Severus a později Gordianus III. Císař Severus Alexander se kvůli svému jménu stal novým Alexandrem, který podle Festa svedl slavné boje (ve skutečnosti tak slavné nebyly) s perským Ardašírem, kterého Festus nazývá příznačně Xerxés, slávu sklídl i Aurelianus, Carus a caesar Galerius. Festus však viděl a pojmenoval, odsoudil i vysvětlil také válečné nezdary a zabýval se jimi stejně důkladně jako vítěznými taženími. Jako nebyl skoupý na uznání, tak nešetřil kritikou, kterou odstupňoval tak, že

Nerona považoval za hanebnou skvrnu na pověsti římského státu kvůli ztrátě Arménie a pro potupu římského vojska, které muselo projít pod jhem, císaře Valeriana považoval za stejné neštěstí jako zlověstné znamení, když mu přidělil přívlastek *infaustus*, už Gallienus, ne až Aurelianus ztratil Dákii, kritiku sklidil u Eutropia úspěšný Iulianus. Festus mu sice neupřel vojenské úspěchy a přiznal i dobrý začátek východní expedice, ale připomněl Iulianovu nedostatečnou obezřetnost, která se projevila v rozhodujících chvílích, kdy přecenil své schopnosti při posuzování situace a nedbal pokynů rádčů, nezabezpečil ochranu vojska a sám svým málo opatrným chováním vystavil svůj život nebezpečí.

Festus má svou představu o úloze každého císaře, i když neodpovídá vždy historické skutečnosti a možnostem, které císař měl, a klade důraz nejen na dobytí území, nýbrž i na jeho udržení. Císaři Hadrianovi vytkl hned dvakrát, že se vzdal území na Východě dobytých Traianem, i když jejich udržení nebylo reálné, Nerona pohaněl za ztrátu Arménie, ačkoli Suetonius zná jinou historickou skutečnost: „Británie a Arménie byly ztraceny a obě zase získány“ (Nero 40,2). Zmínky o nezdařilých východních vojenských akcích mají být mementem nejen proto, že pohry zůstávají skvrnou na panovníkově pověsti, ale i proto, že nebezpečí tamějších bojů nelze podceňovat a že každé neprozíravé jednání v této oblasti mělo vždy velmi neblahé důsledky. V tomto směru je třeba dát za pravdu Arnau-Lindetovi, který má za to, že Festus negativními zkušenostmi nabádá Valenta k mimořádné obezřetnosti. Také však – jak soudí americký historik antického starověku Peachin – mohly zmínky o obtížích při vojenských taženích na Východ posloužit jako eventuální alibistické vysvětlení, kdyby výsledek bojů v tak složité situaci nebyl jednoznačně příznivý. V každém případě jsou pro Festa stejně jako pro Eutropia ideálními císaři rozmnožovatelé říše

Augustus a Traianus. Valens je má následovat v tom smyslu, že má na Východě dosáhnout míru (*palma pacis*), zřejmě takového, který byl uzavřen za Diocletiana a který Festus pochválil (kap. 25).

Festus v sobě nezapře „Římana“ propagujícího nic než expanzi a udržení dobytých pozic. Je zajímavé sledovat, jak při svém popisu střídá pasivum (např. kap. 3 „V Illyriku byli podmaněni Histrové...“) a aktivum (tamtáž 3. kap. „V Asii se Římané poprvé uchytili ...“) včetně sebevědomé formulace v 1. os. plurálu (kap. 7 „Do Illyrika jsme pronikali postupně od pobřeží“). V druhé části *Breviaria*, v níž Festus referuje o osobním přínosu jednotlivců za republiky a císařů, užívá 1. os. plurálu jedenkrát, příznačně o vítězství (kap. 27 „A v bitvě u Narasary, kde byl zabit Narseus, jsme dosáhli vítězství“). Chválu Římanů vkládá do úst i Peršanům (kap. 25 „Peršané s obdivem uznali, že Římané je předčí nejen vojensky, ale i morálně“) a dokonce i při uzavření onoho potupného míru roku 363 – nepochybně na zmírnění hořkosti, kterou tato porážka přinesla – se pokouší utěšovat sebe i čtenáře slovy: „Římané si přesto za několik dní získali takovou úctu ...“ (kap. 29). Na druhé straně lze ocenit, že Festus prokázal kritičnost, když nepřímou srovnal dvojí odlišný římský zábor, Pergamského království a Kypru: „Asii poznali Římané díky spojení s králem Attalem a do vlastnictví jsme ji získali po právu jako dědictví Attalovou závět“ (kap. 10) – „Tak jsme nabyli tento ostrov spíše poháněni svou chamtivostí než po právu“ (kap. 13). Nesmíme se však nechat mýlit, jak upozorňuje den Boor, tato kritika byla zřejmě obecně rozšířená, protože podobně – dokonce místy i stejnými výrazy – posuzuje zábor Kypru Ammianus Marcellinus.

V tak stručném a takto zaměřeném přehledu nelze očekávat výmluvnější narážky nebo poznámky mající vztah k císaři Valentovi nebo k samotnému Festovi. Ale přesto tu nějaké

narážky najít lze. Tak je tomu, když se Festus zmiňuje o rovnocenném postavení císařů Marka Aurelia a Lucia Vera – tu není možné nepomyslet na podobnost s vládou Valenta a Valentiniana. Zajímavá je také zmínka o Ulpianovi v souvislosti se Severem Alexandrem („Tento Alexander měl hlavního vedoucího císařské kanceláře právníka Ulpiana“; kap. 22), která se v daném kontextu zdá sice zcela nemotivovaná, není však vyloučeno, že tento fakt Festus zaznamenal právě proto, že sám byl vedoucím jedné z císařských kanceláří.

Na zpracování tohoto stručného přehledu neměl asi jeho autor mnoho času a stačilo mu omezené množství pramenů. Mezi nimi mohl být seznam provincií, *Epitome* z Livia, císařské biografie – pravděpodobně *Císařské dějiny* – i Florova *Epitome*. Eutropius Festovým pramenem nebyl, a pokud existují mezi oběma autory styčné body, pocházejí zřejmě ze společného pramene.

Kompozici svého dílka autor promýšlel, rozvrhl je po úvodní části do tří celků, jimž v závěru věnoval větší zájem, a to jak po stránce obsahové, tak formální. Celé dílko se vyznačuje slohem odpovídajícím zadání – Festus byl požádán o stručnost, a proto registruje události a fakta jako úředník, místy, zejména na začátku, téměř jako by prováděl inventuru a podával hlášení. Ve větách jdoucích za sebou v textu dbá až úzkostlivě, aby identifikace osob nebo událostí a věcí byla zcela jednoznačná, takže pedantsky opakuje substantivum, než aby použil zájmeno. Věty samostatné i v souvětích jsou krátké, většinou připojené souřadně, často se obejdou bez spojek. V hlavní části se kromě registrace faktů objevuje i epizodické vyprávění a také krátká hodnotící charakteristika císaře. Od 25. kapitoly a zejména pak od 27. kapitoly jsou souvětí delší, přibývá složitě parataxe a hypotaxe, protože Festus píše o událostech, které mají bližší vztah k jeho současnosti a o nichž byl zřejmě lépe informován, takže mohl

přesněji postihnout vztahy mezi nimi a vyjádřit je i formálně explicitněji. Jeho sloh je převážně informační, jen místy Festus sahá k vyprávění epizod, jejichž posláním je apel, varování, či výzva. Celkový styl tohoto přehledu je jednoduchý a mnohem nenáročnější než Eutropiův. Ale ani Festus nenapsal svůj spisek, aniž by užil všechny dostupné rétorické ozdoby. Zejména dbal na rytmickou stránku vět i jejich částí.

Císaři Valentovi a jeho okolí tedy Festus poskytl stručný přehled o provinciích, zejména východních, a nejstarší seznam provincií, který je dnes k dispozici – snad to byla i Festova novinka. Jeho *Breviarium* je programově zcela jiného charakteru než Eutropiovy *Stručné dějiny* a císař jej požadoval vedle dílka Eutropiova, nikoliv místo něj jako jeho zkrácenou verzi, jak se až donedávna soudilo. Dílko nebylo nepotřebné ani pro čtenáře v následujících staletích, neboť počet rukopisů, na nichž se dochovalo, není malý, i když ve srovnání s některými jinými antickými díly je pokládán za průměrný. První vydání tiskem v Římě je z roku 1468.

* * *

Do 4. století se klade, i když v poslední době už nikoli všeobecně, dílko *De viris illustribus urbis Romae* (Slavné osobnosti města Říma), v němž se setkáváme s řadou postav římského královského a republikánského období, které vystupují také v Eutropiově *Breviarium* a některé z nich i u Festa. A tak máme možnost sledovat jejich osud jak v řečišti římské historie, tak i mimo ně v podobě miniportrétů.

Do nové doby se *Slavné osobnosti města Říma* dochovaly ve dvojí rukopisné tradici, která se označuje A a B. Toto jinak pro čtenáře zcela nezajímavé sdělení má význam pro úvahy o původním stavu tohoto textu i pro dohady o jeho osudu. Verze A se dochovala v rukopisech jako součást trojdílného komplexu, jehož první úsek představuje *Origo gentis Romanae*